

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Н.В. Палапа, О.С. Дем'янюк, О.М. Нагорнюк

*Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: palapa60@ukr.net; ORCID: 0000-0003-3748-6414
e-mail: demolena@ukr.net; ORCID: 0000-0002-4134-9853
e-mail: onagornuk@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6694-9142*

Проблема забезпечення продовольчої безпеки як в Україні, так і світі загалом набула особливої актуальності, що пов'язано зі збільшенням населення на планеті, вичерпанням природних ресурсів, зниженням продуктивності ґрунтів, змінами клімату та воєнними конфліктами. Останніми роками зростає кількість країн із наявними проблемами щодо продовольчого забезпечення. Проаналізовано різні погляди на продовольчу безпеку, стан продовольчої безпеки в Україні та проведено порівняння з країнами Європи та світу. Згідно зі статистичними даними у 2020 р. калорійність раціону українця лише на 7% перевищує пороговий рівень, який становив 2500 ккал/добу, але менше мінімального фізіологічного нормативу ВООЗ (3000 ккал/добу), у той час як калорійність раціону українця у 1990 р. сягала 3597 ккал/добу. Крім того, раціон населення України залишається незбалансованим із переважанням продуктів рослинного походження. Найбільш критичним є стан споживання повноцінних білкових харчових продуктів (м'яса, молока, риби) та вітамінної продукції (фруктів). Риби, рибопродуктів та фруктів українці споживають менше мінімальної норми. Розраховано показник імпортозалежності, згідно з яким станом на 2020 р. найвищий він був по риби та рибопродуктах — 82%, що на 52% вище порогового рівня (30%). Переважна частка імпортних поставок припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав. До того ж, споживання населенням України риби і рибопродуктів залишається нижчим за рекомендовані норми харчування. Встановлено, що за рахунок внутрішнього виробництва більше ніж на 90% наша країна задовольняє необхідні споживчі потреби населення з більшості харчових продуктів. Проведено аналіз та порівняльну оцінку структури сукупних споживчих витрат домогосподарств у 2016 та 2020 рр., а також наведено порівняння з країнами ЄС. За опрацьованими даними Держстату України, споживчі грошові витрати українських домогосподарств сягають 91,4% від рівня доходів. «Левову» частку своїх доходів (48,1%) українці витрачали на придбання їжі, на житло та комунальні послуги — 14,4%. У країнах ЄС на першому місці у структурі споживчих витрат домогосподарств житло, комунальні послуги та паливо — 25,7% від усіх витрат. Найбільше на цю статтю витрачається громадянами Словаччини та Фінляндії — 30,7% і 30,5% усіх витрат відповідно. Найменше — 15,5% — у Литві. Витрати європейців на їжу та безалкогольні напої у середньому становили 14,8% усієї структури споживчих витрат, що посідає другу позицію після комунальних послуг.

Ключові слова: харчові продукти, сукупні споживчі витрати, імпортозалежність, забезпечення потреб, витрати домогосподарств, середньодобова калорійність раціону, рівень самозабезпечення, доходи та витрати українців.

ВСТУП

Забезпечення продовольчої безпеки неzmінно входить до пріоритетних напрямів глобального порядку денного. Це питання стало особливо гострим для України внаслідок епідеміологічної ситуації, пов'язаної з пандемією COVID-19 і широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації

проти України та засвідчила, що безперерйне постачання населення якісними й безпечними харчовими продуктами залишається одним із першочергових завдань та інструментом підтримки стабільності в умовах надзвичайних ситуацій.

В останні три десятиліття увага всього світу привернута до проблем продовольства. Ціла низка чинників, зокрема еко-

номічна криза, війни і конфлікти, зміни клімату та екстремальні кліматичні явища, вичерпання природних ресурсів тощо, спричинили підвищення цін на харчові продукти та їх перерозподіл у світовому масштабі [1–3]. Починаючи з 1970-х років минулого століття, вони досягли найвищого рівня, що мало значний вплив на продовольчу безпеку, особливо бідних верств населення всього світу.

Наразі невідома максимальна чисельність населення, яку може прогодувати наша планета. За різними джерелами вона коливається у межах 10–20 млрд осіб. Невідомо, що станеться, коли цієї межі буде досягнуто. Нині 2/3 людства відчувають постійний дефіцит харчових продуктів, а показник поширення недоїдання у 2020 р. у світі становив 9,9%. Так, за даними ФАО, МФСР, ЮНІСЕФ, ВПП і ВОЗ [1; 4] у 2020 р. від голоду потерпало від 720 до 811 млн людей, що на 161 млн більше, ніж у 2019 р. Також у 2020 р. майже 2,37 млрд людей не мали доступу до достатньої кількості продовольства і лише за рік їх кількість збільшилася на 320 млн людей. Жоден регіон світу не уникнув цього. Висока вартість здорових раціонів харчування сукушно з високим рівнем злиднів і нерівності доходів, як і раніше, роблять таке харчування недоступним для 3 млрд людей в усіх регіонах світу.

Неповноцінне харчування в усіх його формах залишається викликом глобального масштабу. Крім того, харчування дуже часто є недостатньо калорійним і має нерациональну структуру, що відображається у нестачі вітамінів і білків тваринного походження. Водночас у світі виробляється достатньо продовольства, але місця його виробництва не співпадають із місцями споживання. Північна Америка і Західна Європа мають надлишок продовольства, але країни, що розвиваються, не мають можливості для його закупівлі у достатній кількості [1].

Окрім того, впродовж останніх років зросла кількість країн, де наявні проблеми з продовольчим забезпеченням із різних причин, наприклад: через конфлікти

і військові дії, що призвело до порушення ланцюгів постачання продовольства; політичну нестабільність і зростання цін на продовольство; сповільнення росту економіки і економічні спади; зміни клімату і природні катаклізми та ін. Обмежений доступ до продовольства, особливо до якісних, екологічно безпечних харчових продуктів спричиняє зростання кількості хвороб, високу дитячу смертність (5 млн дітей щороку) та зумовлює низьку якість життя, провокує соціальну нестабільність. Усе це глобальну продовольчу безпеку визначає як одну з основних проблем людства, яку потрібно вирішувати вже сьогодні і негайно шляхом збільшення обсягів виробництва харчових продуктів на основі вдосконалення методів та підвищення ефективності виробництва, впровадження нових інноваційних технологій для забезпечення стійких продовольчих систем, запобігання негативним екологічним наслідкам унаслідок антропогенного впливу на навколишнє природне середовище та впровадження дієвого механізму розподілу продовольства [5]. Останнє, своєю чергою, залежить від можливості досягнення узгоджених дій усіх країн світу, незважаючи на рівень їх продовольчого забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Практично впродовж усієї своєї історії людство відчувало дефіцит продовольства. Прояви глобальної продовольчої кризи існували впродовж багатьох десятиліть. Реакція дій на трагедії голоду міжнародного суспільства, який позбавив життя понад 120 млн населення Китаю та Індії у ХІХ ст., була тільки у сфері допомоги продовольством країнам, які потерпали від цього лиха.

Лише після створення у 1945 р. Продовольчої і сільськогосподарської організації за ООН (ФАО) розпочався поглиблений аналіз щодо стану забезпечення населення планети продовольством, виявлено основні райони, країни, континенти, які не забезпечені і самостійно ще тривалий час не зможуть забезпечити своє населення

продуктами харчування, змоделивали наслідки недоїдання людей і визначили проблему голоду як глобальну [1].

Наразі особливе значення світовою спільнотою приділяється продовольчій проблемі, яка є комплексом інтересів окремої людини, соціальних груп, суспільства та світового співтовариства загалом щодо задоволення потреб людини у харчових продуктах [6]. Значимість продовольчої проблеми, насамперед, визначається тим, що у структурі потреб людини, потреба в їжі є першочерговою. Разом із тим, власне продовольство, його виробництво, розподіл і споживання — найголовніші елементи функціонування світової господарської системи.

На жаль, продовольча проблема у XXI ст. досі залишається невирішеною. На глобальному рівні існує певна невідповідність, яка виражається у надлишку харчових продуктів та недоїданні мільйонів людей. У світі, де продовольства виробляється набагато більше, ніж споживається, проживає менша кількість населення планети, і навпаки. Щодня голодують один з 9 мешканців планети, а кожен третій — страждає від різного ступеня недоїдання [1; 4]. Найбільший дефіцит їжі відчуває населення таких країн Африки, як Замбія, Намібія та Центральна Африканська Республіка. Тому продовольча безпека стоїть на другому місці серед 17-ти у переліку Глобальних цілей сталого розвитку ООН, які були затверджені на Саміті ООН (вересень 2015 р.) підсумковим документом «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року».

Питанню продовольчої безпеки присвячена достатньо велика кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: Н. Волченко (2014), П. Гайдучський (2005), Р. Кузьо (2012), В. Липчук (2015), Г. Сиротюк (2015), Н. Шевченко (2011), М. Сичевський (2019, 2022) та ін.

Наразі існують різні наукові підходи, що пояснюють сутність глобальної продовольчої проблеми. Багато вчених дотримуються думки, що неефективне державне

управління лежить в основі проблеми нестачі харчових продуктів. Так, А. Сміт [7] у 1776 р. зазначав, що «*ціна хліба, хоча і в усі часи підвладна коливанням, найбільше коливається в тих неспокійних і невпорядкованих державах, де розлад будь-якої торгівлі та зв'язків заважає тому, щоб достаток в одній частині країни полегшувало брак в іншій*» і що «*голод ніколи не виникав з якоїсь іншої причини, як у результаті насильницьких заходів уряду, який намагався непридатними засобами усунути незручності дорожнечі*». Цю думку поділяв відомий економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки (1998 р.) А. Сен, який доводив, що у переважній більшості випадків голод був викликаний не дефіцитом їжі, а проблемами розподілу продовольства, також велика кількість жертв голодомору — це результат великомасштабних помилок суспільства [8; 9]. Водночас підкреслював, що жодного разу голод із великою кількістю жертв не виникав у демократичній країні. Один з основних чинників, який посилює негативний вплив голоду на суспільство цей вчений визначав цензуру і наголошував, що голод виникає набагато рідше у тих країнах, де доступ до інформації штучно не обмежується владою. Погляди А. Сена підтримує більшість сучасних дослідників за винятком певних зауважень на деякі аспекти його теорії [10–12].

Інша наукова думка щодо проблем продовольчої безпеки та виникнення голоду пов'язана з перенаселенням планети та бідністю [13–15]. Також існують і інші наукові напрацювання стосовно продовольчої безпеки та проблем, викликаних нестачею харчових продуктів. Наприклад, зростання цін; відсутність знань та інформації; підвищення продуктивності та диверсифікація сільського господарства; екологічні проблеми; деградація орних земель; різке скорочення основних ресурсів, необхідних для виробництва продукції; неоліберальна модель глобалізації тощо.

Проте на думку А. Голікова та О. Довгаля виділити єдину причину загострення глобальної продовольчої проблеми неможливо. Саме сукупність різних чинників

створює цей виклик для суспільства. До причин виникнення глобальної продовольчої проблеми належать: неефективне державне управління; зростання населення, що випереджає виробництво продовольства; виснаження сільськогосподарських ресурсів; недостатність коштів для придбання їжі, бідність; «брак» знань для ефективного ведення сільського господарства; проблеми урбанізації; зменшення площ та родючості орних земель, забруднення навколишнього природного середовища тощо [6].

Особливе місце в концепціях національної безпеки більшості розвинених країн світу відведено питанню продовольчої безпеки. Інтеграція України у світове та європейське співтовариство надає вказаній проблемі ще більшої ваги, оскільки лише за умов гарантування забезпечення населення продовольством за будь-яких умов держава може провадити незалежну політику.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У дослідженнях використано методичний інструментарій, що включає економіко-статистичний метод, порівняльний аналіз, синтез, узагальнення та метод експертних оцінок.

На основі аналізу наукових джерел систематизовано сучасні погляди на продовольчу безпеку, проаналізовано стан продовольчої безпеки в Україні та проведено порівняння з окремими країнами Європи та світу. З використанням статистичних даних Державної служби статистики України та Євростату досліджено споживання харчових продуктів, рівень самозабезпечення продовольчими продуктами в Україні, структуру сукупних споживчих витрат домогосподарств та зроблено порівняльну оцінку з країнами ЄС.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Продовольча безпека — це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити по-

треби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства [16].

Важливим питанням залишається визначення єдиної для всієї планети норми харчування, оскільки регіони Землі різняться за витратами енергії, яка необхідна для підтримання життя людини. Нормальному, збалансованому харчуванню відповідає диференційований за віком, видом діяльності людей і кліматичними умовами місця проживання раціон, який забезпечує організм необхідною кількістю енергії.

За оцінками Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) і Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), середня норма харчування для однієї людини має становити 2300–2400 ккал/добу. Звичайно, цей показник не є сталою величиною і варіює залежно від статі, віку, виду діяльності, а також природно-кліматичних умов та інших чинників. Чітко виражене недоїдання настає за показника нижче 1800 ккал, а очевидний голод — коли він проходить критичну позначку 1000 ккал/добу [1].

Інтегральним показником оцінки продовольчої безпеки визначено індекс глобальної продовольчої безпеки (GFSI), який розраховують на основі 58 унікальних показників [17]. Так, згідно з даними дослідницького та аналітичного підрозділу The Economist у 2021 р. лідером рейтингу продовольчої безпеки серед 113 країн світу стала Ірландія [17]. Інтегральний індекс країни сягав 84,0% за рахунок забезпечення високих стандартів харчування, безпеки та доступності продовольства за низьких показників частки населення, що проживає за глобальною рисою бідності, а також політичних ризиків (табл. 1).

Зазначений інтегральний індекс використовують також для оцінки витрат на дослідження, доступність технологій та освіти в галузі сільського господарства, втрат продовольства. В цьому аспекті більшість європейських країн прагне досягти глобальних стандартів, підтримуючи еко-

Таблиця 1. Індекс глобальної продовольчої безпеки (GFSI) країн Європи за 2021 р., % [17]

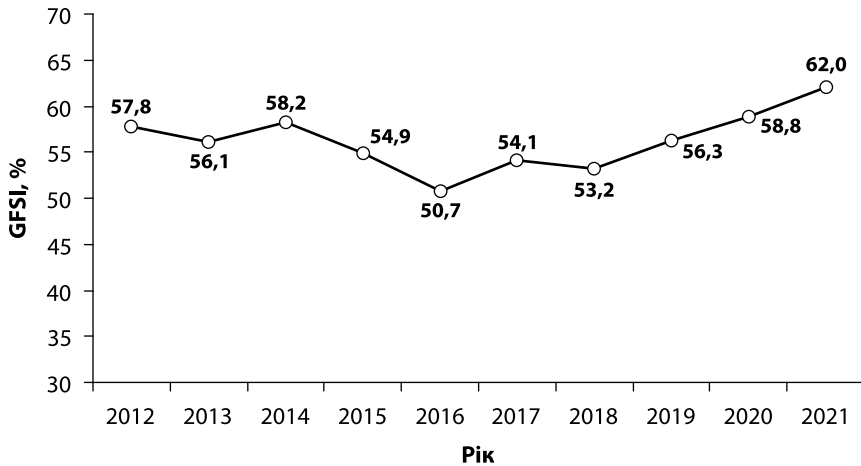
Рейтинг	Країна	Інтегральний індекс	Показники			
			економічна доступність	фізична доступність	якість і безпека	природні ресурси і стійкість
1	Ірландія	84,0	92,9	75,1	94,0	74,1
2	Австрія	81,3	90,5	75,2	91,2	65,7
3	Велика Британія	81,0	91,1	72,7	89,6	69,0
4	Фінляндія	80,9	91,7	66,2	93,8	75,1
5	Швейцарія	80,4	89,0	76,9	86,4	65,1
6	Нідерланди	79,9	89,7	73,7	92,2	61,2
9	Франція	79,1	90,3	67,0	92,1	67,5
11	Німеччина	78,7	90,1	69,3	87,8	66,0
13	Швеція	77,9	91,0	62,7	92,3	67,3
14	Чехія	77,8	88,3	69,1	81,4	70,9
17	Данія	76,5	93,1	61,4	93,5	56,9
18	Італія	76,4	89,3	71,5	86,2	51,8
19	Бельгія	76,1	89,8	71,1	85,2	50,9
20	Норвегія	76,0	83,3	60,6	90,7	76,1
21	Португалія	75,2	88,8	67,1	88,3	52,3
22	Польща	74,9	87,0	65,0	80,5	65,0
24	Іспанія	73,6	88,4	61,2	84,4	58,2
27	Греція	73,3	89,0	59,6	89,5	53,6
29	Румунія	72,4	81,8	66,6	85,4	52,6
31	Угорщина	72,1	83,5	66,9	77,4	55,4
38	Болгарія	70,5	83,3	59,2	81,5	56,8
42	Словаччина	68,7	89,6	48,8	72,9	62,7
58	Україна	62,0	73,9	51,8	71,9	49,3
60	Сербія	61,4	82,6	38,4	81,1	44,7

логічну стійкість для охорони навколишнього природного середовища та збереження біорізноманіття.

До того ж, Ірландія входила до трійки країн-лідерів за трьома із 4-х основних показників, що використовують для розрахунку індексу глобальної продовольчої безпеки (GFSI), а саме показником економічної доступності продовольства, показником якості і безпечності харчових продуктів, природні ресурси і стійкість.

Україна у загальносвітовому рейтингу займає 58 позицію з показником GFSI 62,0% та за показниками економічної до-

ступності продовольства, якості і безпечності харчових продуктів посідає останнє місце серед європейських країн. За іншими двома показниками, які визначають достатність національного постачання продовольства, ризики порушення поставок, дослідницький потенціал для розширення і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та оцінює вплив країни на зміни клімату, його схильність до природно-ресурсних ризиків та спроможність країни адаптуватися до цих ризиків, також займає останні позиції, випереджаючи Сербію і Словаччину.

Індекс глобальної продовольчої безпеки (GFSI) України впродовж 2012–2021 рр., % [17]

Однак Україна, маючи значний аграрний потенціал, за останні 10 років демонструє позитивну динаміку (+4,2) у комплексі вирішення продовольчої безпеки країни (рис.).

Встановлено, що основними загрозами продовольчій безпеці України є:

- незбалансоване споживання харчових продуктів населенням;
- низький рівень споживання продуктів тваринного походження в раціоні населення;
- висока частка витрат домогосподарств на харчові продукти у структурі їх загальних витрат;
- зниження ємності внутрішнього ринку за окремими харчовими продуктами;
- імпортозалежність країни за окремим продуктом;
- висока диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції;
- зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку;
- повільне впровадження міжнародних стандартів та систем якості харчових продуктів. Так, за даними Державної служби статистики України у 2020 р. калорійність раціону українця становила 2674 ккал/добу, що лише на 7% переви-

щує гранично допустимий (пороговий) рівень добової калорійності харчування (табл. 2). Це менше, ніж мінімальна фізіологічна норма, визначена ВООЗ на рівні 3000 ккал/добу.

Для порівняння: у 1990 р. цей показник сягав 3597 ккал, що перевищив мінімальний фізіологічний норматив ВООЗ на 20% та добову енергетичну цінність раціону

Таблиця 2. Динаміка середньодобової калорійності раціону українця [18]

Рік	Ккал
1990	3597
1995	2693
2000	2661
2005	2916
2010	2933
2013	2969
2014	2939
2015	2799
2016	2742
2017	2707
2018	2706
2019	2691
2020	2674
Пороговий критерій	2500

2020 р. – на 25%. Після 1990 р. добова енергетична цінність раціону українця з кожним роком знижувалася. За п'ять років, станом на 1995 р., вона різко скоротилася (–25%) і продовжила знижуватися до 2000 р. У проміжку 2000–2013 рр. відбулось незначне зростання і після 2013 р. – щорічне зниження у той час як, наприклад, у Хорватії згаданий показник становив 3052, Естонії 3214, Латвії 3293, Литві 3463, Великій Британії 3414, Німеччині 3539. Найвищий показник середньодобової цінності харчового раціону було відмічено у Бельгії – 3793 ккал на одного мешканця, найменший – на Кіпрі – 2661, що дещо нижче, ніж в Україні.

Водночас високий показник добового рівня харчування не вказує на якісний склад раціону людини. Низький рівень доходів не дає змогу українцям повноцінно харчуватися. Відповідно до сучасних уявлень про здорове харчування, згідно з яких МОЗ України встановив раціональні норми, раціон нашого населення залишається незбалансованим (табл. 3).

У раціоні харчування населення України переважають продукти рослинного походження. Здебільшого українці споживають понаднормово картоплю, овочі та

баштанні культури, майже норму хліба, рослинної олії та яєць. Аналіз даних офіційної статистики свідчить, що найбільш критичним є стан споживання повноцінних білкових харчових продуктів (м'яса, молока, риби) та вітамінної продукції (фруктів і ягід). Рівень їх споживання у 2020 р. сягав 71% по м'ясу і м'ясопродуктах, 53% – молоку і молочних продуктах, 62% – риби і рибних продуктах. Плодів, ягід та винограду українці споживають лише 63% від раціональної норми. Загалом, риби та рибопродуктів, а також фруктів українці споживають навіть менше мінімальної норми. Науковими дослідженнями доведено, що зменшення у раціоні харчування людини овочів і фруктів на 28% впливає на зростання смертності від хвороб системи кровообігу та ін.

Водночас слід зазначити, що 29% середньодобового раціону українців забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження. Подібна ситуація характерна і для країн Європи: Велика Британія, Греція, Португалія – на рівні з Україною; Угорщина, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Латвія, Данія, Франція, Німеччина, Австрія, Бельгія – на рівні 31–39%; Естонія, Чехія, Польща, Румунія, Греція –

Таблиця 3. Споживання основних харчових продуктів населенням України, кг/особу в рік

Найменування харчових продуктів	Норма (за розрахунками МОЗ України)		Фактичне споживання [18]		Індикатор достатності споживання, %
	мінімальна	раціональна	2020 р.	2016 р.	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	94	101	96,6	101,0	0,96
М'ясо і м'ясопродукти	52	80	56,8	51,4	0,71
Молоко і молокопродукти	341	380	201,9	209,5	0,53
Риба і рибопродукти	12	20	12,4	9,6	0,62
Яйця (шт.)	231	290	278,0	267,0	0,96
Овочі та баштанні	105	161	164,0	163,7	1,01
Плоди, ягоди та виноград	68	90	56,5	49,7	0,63
Картопля	96	124	134,0	139,8	1,08
Цукор	32	38	27,8	33,3	0,73
Олія рослинна всіх видів	8	13	12,3	11,7	0,95

24–27%. Найменше середньодобового раціону продукції тваринництва споживають у Болгарії – 22%.

Імпортозалежність країни за певним продуктом – вагомий показник, для якого граничний критерій встановлено на рівні 30% [5]. Україна має високий рівень самозабезпечення продовольчими продуктами. За рахунок внутрішнього виробництва понад 90% наша країна задовольняє необхідні споживчі потреби населення з більшості харчових продуктів (табл. 4).

За трьома продовольчими групами частка імпорту традиційно перевищує встановлений 30% критерій для цього індикатора. Як видно з даних (див. табл. 4), станом на 2020 р. найвищий показник імпортозалежності відмічено по риби та рибопродуктах – 82%, що на 52% вище порогового рівня. Левова частка імпортованих поставок припадає на види риб, які видобувають виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов'язано з особливостями їх біологічного циклу розвитку. Водночас споживання населенням України риби і рибопродуктів залишається нижчим за рекомендовані норми харчування (див. табл. 3). Висока частка імпорту (42,9%) у групі «олії рослинні» зумовлена імпортом

тропічних олій (пальмова та кокосова олії посідають понад 90% імпорту), які користуються високим попитом у вітчизняних виробників харчової промисловості. У плодово-ягідній групі істотна частка імпорту у внутрішньому продовольчому споживанні сягає 48,8% за рахунок ввезення значних обсягів тропічних плодів (цитрусові, банани, ківі, гранат тощо), на які наявний значний попит із боку українського споживача, проте вирощування їх на території України неможливе у зв'язку з біологічними особливостями цих культур.

Встановлено, що за період 2016–2020 рр. імпортозалежність нашої країни мала тенденцію до зростання. Наприклад, порівняно з даними 2016 р. у 2020 р. імпортозалежність зросла у таких групах продуктів: «риба і рибопродукти» – на 7,4%, «плоди, ягоди та виноград» – на 14,3, «молоко і молокопродукти» – на 7, «м'ясо і м'ясопродукти» – на 1,9, «овочі та баштанні» – на 2,4, «картопля» – на 5,3%. За цей самий період імпортозалежність знизилася у групі культур «олія рослинна усіх видів» – на 1,2%, «хліб і хлібопродукти», «яйця» та «цукор» – зниження незначне 0,1–0,2%.

Водночас рівень добробуту українських родин підвищується. Однак порівняно з

Таблиця 4. Рівень самозабезпечення продовольчими продуктами в Україні

Найменування продуктів	Обсяг імпорту [18]		Обсяг внутрішнього продовольчого споживання [18]		Індикатор імпортозалежності, %	
	2016 р.	2020 р.	2016 р.	2020 р.	2016 р.	2020 р.
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	192	170	5745	5379	3,3	3,2
М'ясо і м'ясопродукти	182	230	2195	2244	8,3	10,2
Молоко і молокопродукти	105	691	8942	8430	1,2	8,2
Риба і рибопродукти	306	424	410	517	74,6	82,0
Яйця (млн шт.)	87	4	11409	670	0,8	0,6
Овочі та баштанні	136	292	6984	6846	1,9	4,3
Плоди, ягоди та виноград	732	1150	2119	2357	34,5	48,8
Картопля	27	325	5966	5593	0,5	5,8
Цукор	5	4	1420	1161	0,4	0,3
Олія рослинна усіх видів	219	245	497	512	44,1	42,9

сусідніми європейськими країнами рівень добробуту залишається ще низьким. Як свідчать дані Держстату України [18], споживчі грошові витрати українських домогосподарств становлять 91,4% від рівня доходів. Тобто, середньостатистичному українцеві вдається заощаджувати (на придбання і капітальний ремонт житла, допомогу родичам, купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вклади в банках) менше 9% заробленого. У 2020 р. 48,1% своїх доходів українці витрачали на придбання їжі, житло та комунальні послуги – 14,4%, одяг і взуття – 4,8, охорону здоров'я – 4,3% (табл. 5).

Порівняно з 2016 р., на 7,2% знизилися витрати на продовольчі товари, побутову техніку, зв'язок, на 2,8 – на житло та комунальні послуги, на 0,9 – побутову техніку, одяг і взуття, на 0,6% – інші товари та послуги. Деяко менше своїх доходів населення України витрачало на охорону здоров'я, алкогольні напої та тютюнові вироби, побутову техніку та освіту. Для порівняння: у країнах ЄС на першому місці у структурі споживчих витрат домогосподарств є житло, комунальні послуги та паливо, що становить 25,7% від усіх витрат. Найбільше на цю статтю витрачається громадянами Словаччини та Фінляндії – 30,7% та 30,5%

усіх витрат відповідно, найменше у Литві – 15,5%.

Витрати європейців на їжу та безалкогольні напої у середньому становили 14,8% усієї структури споживчих витрат, що посідає другу позицію після комунальних послуг. Однак у чотирьох країнах ЄС витрати на їжу перевищують витрати на житло, комунальні послуги, оренду та паливо. Громадяни Румунії на харчування та безалкогольні напої витрачають 26,4%, Литви – 21,7, Естонії – 21,6, Болгарії – 20,7%. Однак ці дані, на жаль, істотно відрізняються від відповідних показників України.

На початку 2022 р. аналітики компанії Picodi [19] провели дослідження у 64 країнах світу та визначили співвідношення витрат на основні харчові продукти до розміру мінімальної заробітної плати. Результати засвідчили, що найбільше зростання мінімальної заробітної плати відбулося у Чорногорії. Крім підвищення мінімальної зарплати в цій колишній Югославській Республіці була здійснена податкова реформа, в результаті чого мінімальна зарплата зросла з 265 \$ до 514 \$ (чистими без оподаткування) порівняно з 2021 р., або на 103%. Також значне зростання мінімальної заробітної плати фіксували в Аргентині (55%), Туреччині (50%) і Казахстані (41%).

Таблиця 5. Порівняння структури сукупних споживчих витрат домогосподарств, % (без урахування витрат на харчування поза домом)

Найменування витрат	Роки	
	2016	2020
Продовольчі товари	55,3	48,1
Житло, вода, електроенергія, паливо	17,2	14,4
Одяг і взуття	5,9	4,8
Інші товари та послуги	3,3	2,7
Охорона здоров'я	4,4	4,3
Транспорт	3,9	4,0
Алкогольні напої та тютюнові вироби	3,1	3,5
Зв'язок	2,5	3,4
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка	1,8	2,2
Відпочинок і культура	1,5	1,5
Освіта	1,1	0,9

Наприкінці 2021 р. в Україні було підвищено мінімальну оплату праці на 8,3% (з 4830 грн до 5233 грн чистими без оподаткування), що дало змогу посісти 25 місце в рейтингу країн світу. Мінімальна заробітна плата в Польщі зросла на 14,6% (11 місце рейтингу), в Угорщині — на 24,2 (6 місце), у Молдові — на 0,7% (54 місце).

На початок 2022 р. вартість мінімально-го продуктового кошика в Україні (молоко, хліб, рис, яйця, сир, м'ясо, фрукти, овочі), тобто основні продукти харчування, що забезпечують лише виживання, сягала 36% від мінімальної оплати праці після сплати податків. За показником співвідношення ціни продуктового кошика до мінімальної оплати праці, Україна посіла 47 місце серед 64 країн. З результатом 36% ми випередили Бразилію (36,6%, 49 місце), Молдову (41,7%, 53 місце), Білорусь (42,6%, 54 місце). Вище за рейтингом розташувалися Польща (14,6%, 17 місце), Словенія (15,1%, 20 місце), Угорщина (20,2%, 28 місце). Країнами-лідерами цього рейтингу стали Велика Британія, Ірландія та Австралія. Співвідношення ціни продуктового кошика до місцевої мінімальної оплати праці в цих країнах знаходиться в межах від 6,6% до 7,3%.

На нашу думку, продовольча безпека держави може бути забезпечена за виконання таких умов:

- населення країни повністю забезпечене якісними, екологічно безпечними, повноцінними та корисними для здоров'я харчовими продуктами вітчизняного виробництва, що відповідають науково обґрунтованим нормам та медико-біологічним вимогам, а також раціонам їх споживання;
- ціни на харчові продукти доступні всім, без винятку, українцям;
- мають бути створені (мінімум на 5 років) відновлювані стратегічні запаси продовольства на випадок стихійних лих, війн (що дуже актуально саме нині) та інших надзвичайних ситуацій, які дадуть змогу уникнути голоду в країні за введення нормованого розподілу харчових продуктів;

- агропромисловий комплекс, рибне та лісове господарство повинні впевнено розвиватися і мати резерви, що дасть змогу нарощувати виробництво продовольства для оновлення страхових запасів та збільшення запасів на випадок надання допомоги іншим країнам, де трапилось стихійне лихо чи війна;
- наука і освіта знаходиться на рівні провідних світових досягнень;
- забезпечення усіх напрямів виробництва новітніми інноваційними технологіями, зразками техніки;
- державна підтримка національного надбання;
- поліпшення генофонду у тваринництві, рибництві та рослинництві;
- політика природовідновлення та природоохорони забезпечать поліпшення та збереження природних багатств нашої країни та середовища проживання як людини, так рослинного і тваринного світу.

І, насамкінець, варто зазначити, що Україна включена в найбільш перспективну четвірку глобальних експортерів зерна та стала потенційним гравцем розподілу фінансових потоків світового ринку продовольства. У 2021 р. Україна ввійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН через економічну і соціальну Раду ООН і конференції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО).

Завдяки традиційно потужному продовольчому експорту Україна тривалий час позиціонується як гарант продовольчої безпеки в багатьох країнах світу. Внесок України до світового продовольчого ринку у 2021 р. був еквівалентним забезпеченню харчовими продуктами для близько 400 млн осіб [20].

Україна стабільно входить до п'ятірки провідних світових експортерів зернових і зернобобових. Згідно із результатами 2020–2021 маркетингового року, експорт зернових і зернобобових та продуктів їх переробки сягав 44,9 млн т. Зокрема, експортовано 16,6 млн т пшениці, 4,2 млн т

ячменю, 18,4 тис. т жита, 23,1 млн т кукурудзи, а також 126,9 тис. т борошна.

Особливе значення України було визнано під час пандемії COVID-19, внаслідок якої відбулось руйнування глобальних ланцюгів постачання товарів. Україна продовжила виконувати свої зобов'язання та істотно сприяла продовольчій безпеці своїх партнерів на Близькому Сході, в Європі, Південно-Східній Азії та Північній Африці [21].

Однак, на відміну від пандемійної проблеми, коли Україна виконувала свої зобов'язання перед світовою спільнотою щодо забезпечення постачання продовольчих товарів країнам, які потребували цього, то теперішня ситуація широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, є невіршеною. І невідомо коли буде вирішена загалом. В Україні через блокаду Росією українських морських портів на світовий ринок не потрапило 7 млн т пшениці, 14 млн т зерна кукурудзи, 3 млн т соняшникової олії та 3 млн т соняшникової макухи. Це вже зумовило до рекордного зростання цін на світовому ринку та неминучим наслідком буде світова продовольча криза і зростання інфляції, у зв'язку з чим країнам Африки та Близького Сходу вже загрожує зростання цін на основні харчові продукти до 30%.

ВИСНОВКИ

Наразі в умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації,

Україна має вирішувати низку важливих завдань, у т.ч. пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, запобіганню виникнення голоду, неповноцінного харчування українців тощо. В умовах, коли наочно оголилися вразливі місця української продовольчої системи необхідно визначити пріоритети і вийти на новий якісний рівень та забезпечити своєчасне досягнення другої цілі сталого розвитку — подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Аналіз рівня продовольчої безпеки засвідчив, що Україна має всі можливості не лише для забезпечення продовольчої безпеки на внутрішньому ринку, а й істотно впливати на її зміцнення на світовому рівні.

Позиції України у продовольчій безпеці можуть бути істотно зміцнені за рахунок чинників, що не стосуються продовольчої сфери: досягнення політичної стабільності; зростання доходів населення; фізична та економічна доступність необхідної кількості і асортименту продовольства для різних категорій населення має забезпечуватися їх платоспроможністю, що не ставить під загрозу задоволення інших основних потреб людини; ефективної політики держави, спрямованої на подолання високої диференціації у доходах; боротьби з корупцією; стимулювання наукової сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/about/en/>
2. Boero V., Cafiero C., Gheri F. et al. Access to food in 2020. Results of twenty national surveys using the Food Insecurity Experience Scale (FIES). Rome, FAO. 2021. 95 p.
3. Дем'янюк О.С. Зміни клімату — глобальна екологічна і продовольча проблема людства. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 6–13.
4. FAO, МФСР, ЮНІСЕФ, ВПП и ВОЗ. 2021. Краткий обзор. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире — 2021. Преобразование продовольственных систем в интересах обеспечения продовольственной безопасности, улучшения питания и экономической доступности здоровых рационов питания для всех. Рим, FAO, 2021. DOI: <https://doi.org/10.4060/cb5409ru>
5. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 6–17.
6. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: моногр. / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 347 с.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Эксмо, 2007. 960 с.
8. Sen A. Poverty and Famines: an Essay on Entitlement and Deprivation. Oxford: Clarendon Press, 1981. 257 p.
9. Dreze J., Sen A. Hunger and Public Action. Oxford: Clarendon Press, 1989. 373 p.

10. Борисов Ф.М. Амартія Сен и проблемы бедности. URL: <http://www.dengi-info.com/archive/article.php?aid=1961>
11. De Waal A. *Famine That Kills: Darfur, Sudan*. Oxford: University Press, 2004. 258 p.
12. International Food Policy Research Institute. URL: <http://www.ifpri.org/>
13. Ehrlich P.R. *The Population Bomb*. NY: Ballantine Books, 1968. 198 p.
14. Aykroyd W.R. *The conquest of famine*. NY: Reader's Digest Press, 1975. 216 p.
15. Lapi F., Collins J., Rosset P. *World hunger: Twelve Myths*. Second Edition. NY: Grove Press, 1998. 270 p.
16. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.
17. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/>
18. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
19. Picodi. URL: <https://www.picodi.com/ua/>
20. Україна годує 400 млн людей у світі. URL: <https://agronews.ua/news/ukrayina-goduye-400-mln-lyudej-u-sviti/>
21. Україна увійшла до Комітету продовольчої безпеки ООН. URL: <https://agropolit.com/news/19610-ukrayina-uviyshla-do-komitetu-prodovol>

REFERENCES

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (nd.). URL: <http://www.fao.org/about/en/> [in English].
2. Boero, V., Cafiero, C., Gheri, F. et al. (2021). Access to food in 2020. Results of twenty national surveys using the Food Insecurity Experience Scale (FIES). Rome, FAO [in English].
3. Demyanyuk, O. (2016). Zminy klimatu – hlobalna ekolohichna i prodovolcha problema liudstva [Climate change – global environmental and food challenge of humanity]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced nature using*, 4, 6–13 [in Ukrainian].
4. FAO, MFSR, YUNISEF, VPP i VOZ (2021). *Kratkij obzor. Polozhenie del v oblasti prodovol'stvennoj bezopasnosti i pitaniya v mire – 2021. Preobrazovanie prodovol'stvennykh sistem v interesah obespecheniya prodovol'stvennoj bezopasnosti, uluchsheniya pitaniya i ekonomicheskoy dostupnosti zdorovykh racionov pitaniya dlya vsekh [Short review. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, better nutrition and affordable healthy diets for all]*. Rim, FAO. DOI: <https://doi.org/10.4060/cb5409ru> [in Russian].
5. Sychevs'kyy, M.P. (2019). Hlobal'na prodovol'cha bezpeka ta mistse Ukrainy v yiyi dosyahnenni [Global food security and Ukraine's place in its achievement]. *Ekonomika APK – Economics APK*, 1, 6–17 [in Ukrainian].
6. Holikova, A.P. & Dovhal', O.A. (Eds.). (2015). *Transformatsiya mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v epokhu hlobalizatsiyi: monohrafiya [Transformation of international economic relations in the era of globalization: a monograph]*. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
7. Smit, A. (2007). *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Study on the Nature and Causes of the Wealth of Nations]*. Moskva: Eksmo [in Russian].
8. Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: an Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press [in English].
9. Dreze, J. (1989). *Hunger and Public Action*. Oxford: Clarendon Press [in English].
10. Borisov, F.M. (1961). *Amartiya Sen i problemy bednosti [Amartiya Sen and problems of poverty]*. URL: <http://www.dengi-info.com/archive/article.php?aid=1961> [in Russian].
11. De Waal, A. (2004). *Famine That Kills: Darfur, Sudan*. Oxford: University Press [in English].
12. International Food Policy Research Institute. (nd.). URL: <http://www.ifpri.org/> [in English].
13. Ehrlich, P.R. (1968). *The Population Bomb*. NY: Ballantine Books [in English].
14. Aykroyd, W.R. (1975). *The conquest of famine*. NY: Reader's Digest Press [in English].
15. Lapi, F., Collins, J., Rosset, P. (1998). *World hunger: Twelve Myths*. Second Edition. NY: Grove Press [in English].
16. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. (2013). *Metodychni rekomendatsiyi shchodo rozrakhunku ritchny ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]* [in Ukrainian].
17. Global Food Security Index. (nd.). URL: <https://impact.economist.com/> [in English].
18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (nd.). URL: <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
19. Picodi. (nd.). URL: <https://www.picodi.com/ua/> [in English].
20. Ukrayina hoduye 400 mln lyudey u sviti [Ukraine feeds 400 million people worldwide]. (nd.). URL: <https://agronews.ua/news/ukrayina-goduye-400-mln-lyudej-u-sviti/> [in Ukrainian].
21. Ukrayina uviyshla do Komitetu prodovol'choyi bezpeky OON [Ukraine joined the UN Food Security Committee]. (nd.). URL: <https://agropolit.com/news/19610-ukrayina-uviyshla-do-komitetu-prodovol> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 16.04.2022